

Стеван Молнар Шест деценија од смрти Миклоша Раднотија

Према опсежним истраживањима професора Габора Толнаија, великог мађарског песника, заточеника борских радних логора из времена Другог светског рата, Миклоша Раднотија су убили припадници мађарских фашистичких формација, 9. новембра 1944. године, у близини села Абда, на крајњем северозападу Мађарске. Дакле, преравно шездесет година, одмах након Раднотијевог мучног повратка из борског радног логора.

Великана мађарске поетске речи у борске логоре довело је његово порекло. Рођен у Будимпешти, у породици мађарских Јевреја, непосредно након рођења је остао без породице: на порођају су му умрли мајка и брат близанац, а убрзо је остао и без оца. Бригу о њему преузео је ујак, фабрикант, наменивши му судбину канцеларијског службеника. Он се томе отео, завршио је студије књижевности и већ се у раној младости почео бавити поезијом.

У својој докторској дисертацији *Песник и смрт*, пок. академик Имре Бори помно трага и прати Раднотијев песнички развојни пут. Сазнајемо да је већ 1930. године млади Радноти, у својој 21. години објавио прву збирку песама *Пајански њоздрав*. Песме ове збирке су идиличне, пуне радосног доживљавања младости и лепоте природе, мада се јављају и песме тамнијих тонова – сећања на трагичну судбину његове породице.

Наредна збирка *Песме нових љасцира* доводи га у сукоб са властима, те је забрањена.

Након тога настаје период Раднотијевог песничког sazревања и трагања за новим формама

изражавања, али и богатог свестраног ангажовања у широкој лепези културних догађања.

Већ 1933. године у збирци *Млад месец* објављује песме које указују на зрелост његовог поетског духа. Он предосећа долазак фашизма и то јасно каже у стиховима песме „Као бик“:

*Живим сад као бик
али бик који усћукне
на сред зривавчеве ливаде
и високо оњуши ваздух.
Осећа да се у шумама
йланинским зауставила
кошута, ћули уши одскаче
с ветром који шишићећи
доноси мирисе
вучјих
крга*

Иако свестан да долази време реалне опасности, Миклош Радноти за то не хаје. Он наставља своју ангажованост и на плану преводилаштва. Читаву плејаду знаменитих песника преводи са француског, енглеског, немачког и латинског.

У збирци *Само ходај на смрт осуђени* већ се назире његова потпуна свест о томе да управо наступа период у коме ће за њега доћи време тешких искушења, патњи, па и опасности по сам живот.

Објављивањем збирке *Сирмом сцџазом* почиње време његовог континуираног успона до највиших песничких висина. Овом збирком он је дефинитивно стао уз раме са великанима међуратних мађарских песника. То му ни тада нико није оспоравао, али га ни чињеница да је признат песник није спасила од эле судбине. Још се мора поменути

Радноти Миклош - 1909-1944

и један његов лирски прозни текст „Месец близанац“, који је производ његових унутрашњих дилема, у којем је себи приписао кривицу за смрт својих најближих.

У Мађарској су у то време већ увелико на делу прогони Јевреја који бивају одвођени на принудни рад. И Миклош Радноти је у два маха био упућиван на принудни рад где је обављао најтеже физичке послове.

У мају 1944. године, непосредно пре но што је депортован у Бор, написао је своју последњу песму као слободан човек. То је позната његова песма под називом „Одломак“, а која почиње стиховима:

*У љакво сам време живео на
земљи
кад човек беше љако ниско љао
да је својевољно, сцџрасно без
наредбе клао...*

Песму је потписао 19. маја, а пет дана касније одведен је у сабирни центар у Вацу, одакле је, у запечаћеном фургону, шест дана касније, стигао у Бор, у централни логор „Берлин“. Уз још 401 свог сапатника који су, попут њега,

УСИЉЕНИ МАРШ

Луд је ко се сруши *за робице после сџанке*
и с болом скићничком *докрене колена, чланке,*
иа иџак иде даље *на христу сулуде ђесме,*
залуд ја мами јарак *осџаџи иџак не сме,*
и иџиаш ли ја зашџио? *даће ти ваљда одговор шкрџи,*
да жена ја чека *и нека мудрија смрџи.*
Ал иџак луд је свако *ко се нада бољој смрџи;*
над домом му се давно *још само веџар врџи,*
зид је већ џорушен, *џоломљен шљивик лежи,*
и од сџраве ноћ се *над домом му жежи.*
О, како бих вероваџи моџо *да није само краџак*
сан све џо шџо вреди *и да имам дом за џовраџак;*
о, кад би ја било! *и ко неџа на свежој веранди*
зујале би џчеле мира *док се џекмез хлади,*
а башиџу би облио *умирућеџ леџа ход,*
међ џрањем би се џуљао *зрели, џоли џлод,*
чекала би ме Фани *џред џлоџом џим шџо џева,*
и џадале би сенке *џромџа џоџогнева –*
све ће џо можда биџи! *месец је високо џроџеџи!*
Не џролази, џријаџељу, *зовни ме! усџаџу оџеџи!*

Бор, 15. септембар 1944.

осуђени на принудни рад, ускоро бива пребачен у удаљен логор „Haedenau“, у планинама изнад Жагубице. Ту је, у најтежим и понижавајућим условима, створио своје ремек-дело, последње што је написао у свом кратком животу.

Нема поузданих података како је доспео до једног нотеса са ћириличним написом „Авала 5“ у коме је на првом листу исписао истоветну поруку на пет језика: мађарском, српском, немачком, француском и енглеском. Она гласи:

Овај ноћес садржи џесме мађарскоџ џесника Радноџи Миклоша.

Он моли налазника, да исџоџ џошаље на адресу свеучилишноџ џрофесора Ortutay Gyula Budapest Horánski u. 1. i.

Већ у јулу месецу, у бележницу уписује своју прву песму „Седма еклога“. Поред потписа још стоји: Lager Heidenau у планинама изнад

Жагубице. Убрзо настају још четири песме: „Писмо жени“, „Корен“, „A la recherche...“ и „Осма еклога“ која је потписана 23. августа 1944. године.

У то време, деловање домаћих партизана је постало исувише опасно по Немце и мађарске чуваре, па су удаљени логори из околине Жагубице евакуисани у Бор. Током тог повлачења, 30. августа 1944. године, Радноти је написао своју прву „Разгледницу“.

У логору у Бору Миклош Радноти је написао засигурно једну од најлепших својих песама – „Усиљени марш“. Песма је потписана 15. септембра 1944. године.

Након тога, ова група логораша, међу њима и Радноти, пешице је спроведена у немачке логоре смрти. У том паклу, у таквим немогућим околностима, песник је смогао снаге да напише још три песме: „Разгледницу“ (2), „Разгледницу“ (3) и „Разгледницу“ (4). Последња, „Разгледница“ (4), написана је у месту Сенткираљсабадја (Szent-

királyszabadja), 31. октобра 1944. године. Девет дана касније, Миклош Радноти је убијен метком у потиљак.

Након ексхумације и проналаска нотеса са песамама, 1971. године је у издању Magyar helikon-a, на мађарском језику, објављена збирка од 10 песама Миклоша Раднотија, под називом *Борска бележница* (наслов оригинала: Radnóti Miklós: Bori notesz). То издање ускоро достиже највиши степен интересовања књижевне јавности, како у Мађарској, тако и у многим земљама Европе. Песме су превеђене на румунски, италијански, португалски, бугарски, хебрејски.

На српски језик *Борску бележницу* је превео Данило Киш и она је, као двојезично (мађарско-српско) издање, објављена у Бору 1979. године. Издавачи су били Народна библиотека Бор, Књижевна омладина Бор и Самоуправна интересна заједница културе Бор.

Упоредо са представљањем овог издања, на годишњицу рођења аутора *Борске бележнице*, на обали Борског језера је 5. маја 1979. године откривен бронзани споменик Миклошу Раднотију, рад веома цењеног вајара Имреа Варге. Споменик је био поклон владе Мађарске. Убрзо се показало да су сви ови догађаји везани за *Борску бележницу* утицали да борска културна средина, а и сам град у целини, прихвате песника као свог. Било је веома значајно то да се Бор из „културне провинције“ преселио на место веома значајних књижевних дешавања. Довољно је само се сетити „Борских сусрета балканских књижевника“. Место на коме се споменик налазио незванично је добило име „Рт песника“.

На „Рту песника“ споменик је стајао пуне двадесет две године. Међутим, у ноћи између 30. септембра и 1. октобра 2001. године, дивно дело великог скулптора је нестало да никада не буде пронађено.

Песме преведене и објављене у овој књизи потичу из масовне гробнице у селу Абда на крајњем северозападу Мађарске. Приликом ексхумације, после рата, оне су нађене у стражњем џепу панталона на једном од двадесет два тела људи убијених пушчаним и револверским мецима, претежно у потиљак. Тело под бројем 12, у чијем је стражњем џепу панталона нађена свешчица са ћирилички одштампаним насловом „Авала 5”, идентификовано је као леш др Миклоша Раднотија (Миклós Раднóти), а песме уписане у ту свеску као последња остварења овог мађарског песника.

Свеску је Радноти купио у Србији, у Бору, од једног сељака, и све у њој садржане песме написао је као принудни радник у борском руднику за време окупације, што објашњава и осмишљава њихово објављивање на српском језику бригом Народне библиотеке у Бору.

Радноти је у Бор доспео 1. јуна 1944. године као припадник такозване радне службе, у коју је Хортијева, па затим Салашејева Мађарска мобилисала Јевреје да би, исцрпљујућим радом у ратним подручјима, самлела њихову живу снагу и евентуални отпор. У овом случају она је послала 1500 тих својеврсних робова на послугу немачкој организацији „Todt”, у замену за испоруке бакра и хрома, које нису никад уследиле. Они су градили пругу, која неће бити изграђена у току рата. Али, главна сврха њиховог одашиљања у удаљену Србију била је, ипак, постигнута: без одговарајуће хране и без довољно одмора у баракама пуним вашију и стеница, мучени су тешким физичким послом, коме већина није била вична ни дорасла, кажњавани за прекршаје кундачењем, везивањем и стрељањем.

Раднотију је ово био већ трећи наврат присилног рада и он му се подвргао са осећањем катаклизме...

... У Бору се Радноти утопио у безимено робље, не свративши на себе никакву посебну позорност. Крхке телесне грађе, али здрав, некад страстан планинар, смучар и веслач, одолевао је како-тако тешким условима рада у логору, али је слабио. Није имао новаца, ни вредносних ствари којима би обезбеђивао допунску исхрану уз лошу и изгладњујућу логорску храну, нити је, као човек књиге и мисли, умео да се укључи у трампу и црну берзу, која је у свим логорима, слично корову на буњишту, бујала. Сем двојице-тројице упућених, нико од његових сулогораша, а да о стражарима и не говоримо, није знао да је тај роб, што тегли прагове и шине посрћући под псовкама и ударцима, један од најзначајнијих мађарских песника...

... Ту, изнад Жагубице, чије је име забележио уз датуме настанка песама, у стешњености логорског кревета на спрат, у неком кутку, на трави, где се издвојио удова обамрлих од напора и исцрпљености, настајали су његови најлепши и најпотреснији стихови, најлепше и најпотресније песме мађарске књижевности у том њеном драматичном тренутку обрачуна и плаћања за мегаломанске заблуде. Све су оне, увериће се читалац, делови једног непрекидног лирског извештаја о страдању и суочавању са страдањем, о откинутости од живота и његових аркадијских радости у стварању и зрењу; једно усамљеничко, али видовито, загледање дна епохе фашизма у последњим његовим трзајима.

(Из предговора „Последње песме Миклоша Раднотија”

Александра Тишме, *Борска бележница*, Бор 1979)

Имре Варја: скица за споменик Миклошу Раднотију, који је пошћављен на йлајшоу исїред Дома здравља

На књижевној вечери посвећеној том неславном догађају, г. Драги Тасић је прочитао свој дирљив есеј необичног наслова: „Тарталом – садржај душе вандала”. То није био класични вандализам. Било је то нешто много горе – скулптура је украдена (и вероватно истопљена у некој од илегалних ливница – прим. ур.).

Оформљен је иницијативни одбор са задатком да се испита могућност поновног изливања споменика и постављања на неко безбедније место.

Данас смо сведоци да су напори уродили плодом. Не 9, већ 8. новембра 2004. године, на платоу Дома здравља, уз мало

конфузну организацију, откривен је новоизливени споменик са тек једва приметним разликама у нијансама и неким детаљима у односу на претходни, украдени.

На крају, цитираћемо део изузетно надахнутог текста са позивнице за овај значајни догађај: *Живећи дуго у уверењу да сївари које несїяну, несїяну заувек, йосїяјемо сведоци чуда каква само људска йлеменишосїй и добротшя моју да изнедре. Сївари и обележја неуйоредивоїзначаја за нас, йоново се враћају и освајују у нашој средини у још чудеснијем симболичном смислу и значају.*

То је сушїина и наших схваїања.